

TRANSILVANIA PANA LA PRIMUL RAZBOI MONDIAL (OPORTUNITATI SI/SAU VULNERABILITATI DEMOGRAFICE)

Ioan BOLOVAN,
Sorina Paula BOLOVAN

1. Introducere

Nimeni nu se mai îndoiește astăzi că diversitatea de tradiții și cultură constituie de secole una din bogățiile nu numai ale Europei dar și ale României, iar principiul toleranței a fost în ultimele decenii garanția menținerii în Europa a unei societăți deschise și care a respectat diversitatea culturală. Transilvania este o provincie importantă a României de azi, unde începând cu zorii evului mediu, alături de români s-au așezat durabil, de-a lungul unui întreg mileniu, mai multe popoare care au influențat istoria autohtonilor cu o intensitate ce a variat în timp. Printre etniile care au găsit aici un mediu favorabil afirmării lor s-au numărat maghiarii, germanii, evreii, armenii, sârbii, slovacii etc. Firește, prezența acestora între români nu a fost unitară nici din punct de vedere cronologic (ei venind în momente istorice diferite), nici din punct de vedere demografic, unii stabilindu-se în număr mai mare, alții într-o proporție mai redusă. Transilvania a avut încă din Evul Mediu o populație ce a fost compusă din punct de vedere numeric din 3 etnii principale (români, maghiari și germani) și 6 religii: ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, calvină (sau evanghelică reformată), luterană (sau evanghelică CA - de confesiune augustină) și unitariană, alături de care au fost consemnate și alte etnii și confesiuni ce nu au depășit însă toate la un loc mai mult de 2-3% din totalul locuitorilor.

Informațiile prezentate în **Tabelul nr. 1** ne oferă o imagine sintetică asupra compoziției etnice actuale a României și a Transilvaniei, în cazul acesteia din urmă datele fiind grupate pe regiuni de dezvoltare și în cadrul acestora pe județe (datele reflectă situația înregistrată cu prilejul ultimului recensământ oficial realizat în primăvara anului 2002). Dacă la nivelul întregii țării românii reprezintă o majoritate absolută, pentru Transilvania elementul românesc deține o preponderență evidentă, aproape trei sferturi din structura etnică a provinciei fiind români (74,7%), urmați fiind de maghiari (circa 20%), rromi (sau *țigani*, cum au apărut în statistici și documente secole la rând) care au reprezentat 3,4%, ucraineni 0,7%, sârbi 0,3%, slovaci 0,2% etc.

Care însă au fost raporturile demografice în Transilvania până în 2002, mai ales înainte de 1918? De-a lungul secolelor, legăturile românilor autohtoni cu celelalte etnii din acest spațiu transilvan nu au fost pure, imaculate, dar nici oribile și pline de dezastre. Și cu siguranță așa au stat lucrurile și în multe alte țări ale Europei unde alături de populația majoritară au conviețuit și importante minorități naționale sau confesionale. Dincolo de confruntări, între români, maghiari, germani și alte neamuri, au existat și momente în care au luptat și au construit împreună, în care s-au înrudit și au ilustrat un destin comun¹. Privind retrospectiv secolele anterioare din istoria Europei (inclusiv a României și implicit a Transilvaniei), se naște totuși o întrebare ce în aparență pare exagerată: există vreun stat și un popor ce nu a avut de suferit de pe urma violenței, care nu a trăit drama unui război civil interetnic sau religios, a unui conflict etno-confesional? Se pare că răspunsul corect este unul negativ. Mai trist a fost faptul că scena unor asemenea războaie și violențe nu s-a limitat numai la tranșee și câmpurile de luptă, ci s-a întins peste casele oamenilor, pe străzi, în piețe, în magazine, în biserici sau sinagogi, în instituțiile de cultură etc. iar victime nu au fost doar militarii și combatanții, ci și oamenii obișnuiți, femei, copii și bătrâni.

¹ Thomas Năgler, *Români și sașii până la 1848 (Relații economice, sociale și politice)*, Sibiu, 1997, p. 6; Lily Rain, *Familia etnic mixtă. Județul Covasna, Sfântu Gheorghe – Arcuș*, 2001, p. 5

Tabel nr. 1 Populația României după etnie, conform rezultatelor recensământului din 2002

Unitatea	Total populație	Români	Maghiari	Rromi (țigani)	Germani	Ucraineni	Sârbi	Slovaci	Bulgari	Cehi	Croati	Evrei	Greci	Alții (polonezi, turci, tătari, chinezi etc.)
ROMÂNIA	21680974	19399597 89,5%	1431807 6,6%	535140 2,5%	59764 0,3%	61098 0,3%	22561 0,1%	17226 0,08%	8025 0,04%	3941 0,02%	6807 0,03%	5785 0,03%	6472 0,03%	122751 0,5%
<i>TRANSILVANIA</i>	7221733	5393552 74,7%	1415718 19,6%	244475 3,4%	53077 0,7%	49229 0,7%	20816 0,3%	17070 0,2%	6607 0,09%	3041 0,05	6691 0,09%	1804 0,02%	733 0,01%	8920 0,1%
<i>REGIUNEA VEST</i>														
<i>Arad</i>	461791	379451	49291	17664	4852	1741	1217	5695	819	152	17	178	25	689
<i>Caraș-Severin</i>	333219	294051	5824	7914	6149	3526	6082	340	52	2479	6273	49	14	466
<i>Hunedoara</i>	485712	450302	25388	6823	1937	218	52	100	35	57	4	104	97	595
<i>Timis</i>	677926	565639	50556	16084	14174	7321	13273	1908	5562	283	371	441	209	2105
<i>REGIUNEA NORD-VEST</i>														
<i>Bihor</i>	600246	404468	155829	30089	1163	198	35	7370	31	15	4	224	74	746
<i>Bistrița-Năsăud</i>	311657	281273	18349	11155	661	84	12	5	4	1	2	15	1	95
<i>Cluj</i>	702755	557891	122301	19834	944	203	24	40	20	9	3	250	152	1084
<i>Maramureș</i>	510110	418405	46300	8913	2012	34027	14	15	2	6	-	94	11	311
<i>Satu Mare</i>	367281	216085	129258	13478	6417	1556	20	186	5	1	-	36	2	237
<i>Sălaj</i>	248015	176671	57167	12544	102	35	6	1366	5	1	-	12	8	98
<i>REGIUNEA CENTRU</i>														
<i>Alba</i>	382747	346059	20684	14306	1311	39	8	14	21	4	4	27	8	262
<i>Brașov</i>	589028	514161	50956	18313	4418	99	19	7	21	19	8	138	77	792
<i>Covasna</i>	222449	51790	164158	5973	198	24	4	4	1	-	1	19	5	272
<i>Harghita</i>	326222	45870	276038	3835	140	29	4	6	5	1	-	13	3	278
<i>Mureș</i>	580851	309375	228275	40425	2045	72	23	8	14	4	3	150	17	440
<i>Sibiu</i>	421724	382061	15344	17125	6554	57	23	6	10	9	1	54	30	45

- realizat după informațiile din www.insse.ro

2. Structuri demografice și relații interetnice în Transilvania în perspectivă istorică

2.1. Antecedente. Transilvania până în epoca prestatistică

2.1.1. Realități și evidențe demografice. Prima problemă referitoare la structura demografică (etno-confesională) a Transilvaniei în perioada care face obiectul acestui subcapitol și care se cuvine a fi analizată în continuare este aceea a clarificării vechimii și ponderii celor trei etnii principale care au populat Transilvania în cursul mileniului doi. Problema nu este deloc una simplă, facilă, ea suscitând de mai bine de două secole dezbateri aprinse în rândul istoriografiilor română, maghiară și germană. De aceea, ne limităm aici la a expune sumar principalele evenimente și la introducerea în ecuație a unor date și informații relativ recent descoperite de specialiștii în demografie istorică. După cum se știe, istoricii români, dar și unii germani, apreciază că în Transilvania, ca de altfel pe întreg teritoriul României, populația autohtonă este cea românească, poporul român fiind un popor neolatin format în spațiul delimitat geografic de Marea Neagră, Munții Carpați și Dunăre de-a lungul mai multor secole, în cadrul unui proces etno-lingvistic complex început prin cucerirea Daciei de către romani în secolul II al erei noastre, și care proces era finalizat la sfârșitul mileniului întâi¹. Atunci când izvoarele istorice amintesc existența în spațiul transilvan la cumpăna dintre mileniul unu și cel de-al doilea mileniu al erei creștine a unor formațiuni politice alcătuite din români și pe alocuri și din slavi, are loc pătrunderea în Europa a maghiarilor, un popor venit din mijlocul Asiei și stabilit în Cîmpia Panonică, de unde, după sedentarizare și creștinare, au declanșat mai multe expediții de cucerire a teritoriilor vecine, inclusiv a Transilvaniei.

Încă de la început, regalitatea maghiară și-a pus problema consolidării dominației în provincia recent cucerită la est, prin colonizarea de populații fidele puterii regale și favorizarea religiei romano-catolice. Astfel, în partea de sud-est a Transilvaniei au fost așezați în a doua jumătate a secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea secuii, a căror origine etnică este incertă și discutabilă (hunică, pecenegă, maghiară, avară, gepidă, cumanică etc.). A doua colonizare organizată de regalitatea maghiară i-a avut în vedere pe germani. Prima mare zonă din Transilvania colonizată cu sași a fost cea din jurul Sibiului, în a doua jumătate a sec. al XII-lea. Ulterior, pe pământul primit de la regalitate – cuprins între Orăștie (jud. Hunedoara) la vest și Drăușeni (jud. Brașov) la est și între văile Târnavelor la nord și Valea Oltului la sud, adică sudul Transilvaniei, Țara Bârsei și regiunea Bistriței – s-au așezat alte grupuri de coloniști. Coloniștii secuii și sașii beneficiau de autonomie administrativă, juridică și ecleziastică, se judecau după propriile legi, își alegeau conducerea administrativă și preoții, având însă obligații precise în bani și datoria de a acorda ajutor militar regelui Ungariei².

Transilvania a avut în cadrul regatului Ungariei o anume autonomie prin instituțiile sale locale, „adunările de „stări”, prin existența unei populații majoritare ortodoxe (românii) etc. O instituție care a conferit o oarecare individualitate Transilvaniei a fost și Adunarea generală a nobilimii, atestată prima dată la 1288, în timpul voievodului Roland Borșa. La aceste adunări participau nobilii maghiari, elita secuilor, sașilor și a românilor. După mijlocul secolului al XIV-lea, prin măsurile regelui Ludovic I din 1366, se accentua tot mai mult apartenența la nobilitate de religia catolică, astfel că treptat românii dispar din Adunările de stări și vor fi tot mai marginalizați politic și social. Acest lucru se va desăvârși mai târziu, la 1437, prin *fraterna unio* și în secolul XVI prin *unio trium nationum*. După Reforma religioasă de la mijlocul secolului al XVI-lea, în Transilvania a fost instituită toleranța religioasă, pentru prima dată în Europa fiind recunoscute într-un stat ca oficiale confesiunile romano-catolică, calvină, luterană și unitariană, acestea fiind îmbrățișate aproape în exclusivitate de către maghiari, secuii și sașii. Din păcate, românii, și prin religia lor ortodoxă, rămăneau pe dinafara sistemului celor 3 națiuni (stări politice) privilegiate și a celor 4 religii recepte, statutul lor în Transilvania fiind unul de inferioritate politică, economică și culturală. Nu întâmplător, o bună parte a elitei românești, dar uneori și oamenii simpli au emigrat, trecând la sud și la est de Carpați în statele românești Moldova și Țara Românească, unde au putut să se afirme neîngrădiți pe toate planurile. Tot atât de adevărat este și faptul că o mică parte a nobilimii românești, câtă a mai supraviețuit după tentativele regalității maghiare de catolicizare din secolele anterioare, a îmbrățișat pe alocuri una dintre noile confesiuni reformate (prin Țara Hațegului, în Maramureș, Chioar etc.).

În decursul Evului Mediu, autohtonă și preponderanța românilor în Transilvania a fost un lucru firesc, atestat în repetate rânduri de înalți oficiali din regatul Ungariei, de călători străini etc.

¹ Thomas Năgler, „Transilvania între 900 și 1300”, în *Istoria Transilvaniei*, vol. 1, coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003, p. 200; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a doua, București, 1993, p. 17; a se vedea și la Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 19sq

² Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ediția a doua, București, 1992, p. 204 sq

Nimeni nu s-a gândit până în epoca modernă să neghe românilor faptul că ei s-au format în Transilvania și nu au venit de nicăieri, că erau cei mai numeroși locuitori din provincie. Au exprimat aceste evidențe numeroși cărturari și reprezentanți ai puterii. Pe la 1536-1537, Nicolaus Olahus în lucrarea sa *Hungaria*, scrie despre Transilvania, locul său de naștere, că „în ea sunt patru națiuni de origine diferită: unguri, secui, sași, români...se spune prin tradiție că românii sunt niște colonii ale romanilor. Dovada acestui lucru este faptul că ei au multe cuvinte în comun cu vorbirea romanilor”. Un alt umanist, contemporan cu Olahus, este vorba de Anton Verantius, remarca și el că în Transilvania locuiau „secui, unguri și sași; aș adăuga totuși și pe români care, deși îi ajung ușor în număr pe ceilalți, nu au nicio libertate, nicio nobilime, niciun drept al lor”. Verantius consemnează și el de mai multe ori originea romană a românilor, constatând în privința ponderii etniilor că românii îi egalează cel puțin pe ceilalți locuitori, adică reprezintă peste 50% din populația Transilvaniei³. Și analizele socio-economice efectuate asupra mai multor urbarii (inventare) ale unor domenii întinse din Transilvania secolului al XVI-lea demonstrează că satele românești sunt cele mai numeroase, însumarea supușilor (a capilor de familie din urbarii) dând o pondere de majoritate absolută a populației românești din principatul Transilvaniei⁴.

Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi la sfârșitul secolului al XVII-lea a însemnat, printre altele, introducerea unei administrații eficiente, organizarea și inventarierea potențialului uman și material din teritoriile integrate imperiului. Aceasta a condus printre altele și la introducerea treptată a conscripțiilor și la înregistrarea periodică a diverselor categorii socio-profesionale ori chiar și a întregii populații. Cu alte cuvinte, putem să atribuim acestei perioade care începe de la venirea austriecilor și până la mijlocul secolului al XIX-lea apelativul de “etapa prestatistică”. Firește, nu au lipsit nici în această perioadă aprecierile cu caracter general, empiric, asupra structurii demografice a Transilvaniei. Printre alții, iezuitul Andreas Freyberger, în anul 1702, în prima lucrare istorică despre unirea românilor ortodocși din Transilvania cu biserica romano-catolică, spunea că românii reprezintă populația cea mai numeroasă din provincie arătând că “sunt răspândiți în toată Transilvania și în această secuime, ba chiar pe pământurile și în scaunele sașilor. Nu există sat, nu există oraș, suburbie care să nu-și aibă românii săi”⁵. Totuși, de la începutul secolului al XVIII-lea începem să dispunem, alături de vechile surse narrative ori economico-demografice (lucrări geografice, relatări de călătorie, urbarii și registre parohiale de stare civilă) și de alte tipuri de izvoare: conscripțiile fiscale, militare, religioase, șematismele etc. De la venirea austriecilor, sursele statistice și demografice se înmulțesc, se diversifică conținutul lor, sporește calificarea celor însărcinați cu elaborarea lor, începem să avem o panoramă cât mai aproape de realitate a potențialului demografic și a resurselor materiale din Transilvania. Datele disponibile pentru Transilvania istorică (Ardeal) indică pentru perioada 1690-1847 o proporție medie a românilor de 52,7%, a maghiarilor (inclusiv secuiei) de 27,3%, a germanilor (sași, funcționari și armata imperială) de 16,7%, a altor grupuri etnice (armeni, evrei, țigani, slavi etc.) de 3,3%. Ca o constantă a perioadei menționate s-a remarcat o ușoară tendință de creștere a ponderii populației germane, în detrimentul scăderii cu câteva procente a ponderii românilor și maghiarilor⁶. Și totuși, nimeni nu s-a gândit deocamdată să pună sub semnul întrebării ceea ce era evident și firesc pentru contemporani, respectiv autohtonitatea românilor și preponderența lor demografică în provincie

Destul de târziu, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când elita românilor din Transilvania a solicitat obținerea de drepturi politice asemenea celorlalte elite ale maghiarilor, secuilor și sașilor, invocând printre alte argumente istorice, filosofice și juridice faptul că românii erau cei mai vechi și numeroși locuitori din provincie, unii istorici maghiari și sași (reflectând interesele cercurilor politice conducătoare în Transilvania), au început să conteste autohtonitatea românilor și preponderența lor încă din Evul Mediu. Apoi, în secolele XIX-XX, tot mai mulți istorici maghiari și germani au dezvoltat această teorie încercând să demonstreze faptul că românii s-au format ca popor în Peninsula Balcanică, de unde au venit în Transilvania abia prin secolele XIII-XIV, când în regiune erau stabiliți deja maghiarii, secuiei și sașii. Mai mult, susțin unii dintre acești istorici străini, românii ar fi devenit

³ Ioan Aurel Pop, „Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)”, în vol. *Istoria României. Pagini transilvane*, coord. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, p. 10-11

⁴ Nicolae Edroiu, „Românii în urbariile transilvănene din secolul al XVI-lea”, în vol. *Sabin Manuilă, istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec.XVI-XX*, coordonatori Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 68

⁵ Apud. *Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, p. 93

⁶ Ladislau Gyémánt, „Evoluția demografică a Transilvaniei între 1690-1847”, în vol. *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, coordonatori Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Traian Rotariu, Cluj-Napoca, 2006, p. 42sq

majoritari în Transilvania doar în secolul al XVIII-lea, ca urmare a imigrării românilor din Moldova și Țara Românească, unde regimul fanariot apăsător ar fi provocat plecarea multor locuitori în Transilvania.

Nu intrăm aici în detaliile regimului fiscal fanariot din cele două țări românești extracarpătice (să reținem că regimul fanariot s-a impus în cele două țări la 1711 și 1716, dar efectele sale în plan fiscal-economic se simt cu adevărat abia către mijlocul secolului), după cum nu vom analiza nici regimul politic și fiscal austriac. Se știe foarte bine că în Transilvania în secolul al XVIII-lea a fost lansată celebra formulă că după tratatul de pace de la Karlowitz din 1699, când Transilvania a trecut de sub suzeranitatea Imperiului Otoman sub cea a Imperiului Habsburgic “a fost înlocuit jugul de lemn turcesc cu cel de fier austriac”⁷. Această formulă reliefa, printre alte conotații cu caracter politic, și faptul că fiscalitatea austriacă, mult mai riguroasă decât înainte, nu admitea sub nicio formă eschivarea de la plata obligațiilor față de fisc, aparatul administrativ și armata imperială fiind instrumente de coerciție care impuneau locuitorilor achitarea obligațiilor față de stat. Ori, în Țara Românească și Moldova, cu toate majorările fiscale consemnate de-a lungul secolului al XVIII-lea, mai cu seamă în a doua sa jumătate, evaziunea fiscală a crescut și autoritățile din cele două țări nu aveau la îndemână o structură administrativă organizată și o forță militară numeroasă care să asigure încasarea periodică și riguroasă a obligațiilor fiscale ale locuitorilor. De aceea, sensul de mișcare al populației nemulțumite de creșterea obligațiilor sale financiare și economice a fost mai degrabă dinspre Transilvania spre Țara Românească și Moldova, și mai puțin din cele două principate românești spre Transilvania.

Cercetările demografice recente asupra conscripției fiscale de la 1750 confirmă faptul că până la mijlocul secolului al XVIII-lea nu s-a produs nicio “invazie” masivă de români din Țara Românească și Moldova în Transilvania. Conscripția fiscală din anul 1750 constituie cel mai important izvor statistic privind societatea transilvăneană la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ea oferă cea mai completă și complexă imagine a realităților economico-sociale și demografice ale principatului Transilvania. Un document din zecile de mii ce compun materialul acestei conscripții, necunoscut pînă acum cercetării istorice, se intitulează, în traducerea românească a originalului latin, *Registru general în extras al orașelor, comitatelor, scaunelor secuiești și săsești, precum și al locurilor taxale, din care se evidențiază câte localități și sate sunt locuite în acest principat de maghiari, secui, sași și români*. Tabelul cuprinde o estimare a conscriptorilor privind numărul localităților cu populație preponderent maghiară, săsească și românească⁸. Din acest izvor rezultă preponderența netă a localităților românești, în număr total de 1401, constituind 58% din numărul total de 2430 de orașe și sate transilvănene, cele înregistrate drept localități maghiare (în număr de 807) reprezentând 33% din numărul total, iar cele săsești (222) având o pondere procentuală de 9%. Ceea ce se știe deocamdată în legătură cu modul în care s-a efectuat conscripția este că fiecare unitate de habitat a fost vizitată de o comisie alcătuită din reprezentanți ai autorităților administrative ale jurisdicției respective (comitat, district, scaun, oraș), care au audiat juzii și jurații pe baza unui chestionar standardizat și au constatat direct realitățile existente. Așa cum s-a arătat cu pertinență, „componenta comisiilor de conscriere, alcătuite din nobili, patriciat orășenesc, elita scaunelor secuiești și săsești, exclude însă, evident, presupunerea unui oricât de mic parti-pris în favoarea componentei dovedite majoritare în structura etnică a habitatului ardelean din epocă. La atribuirea localității uneia sau alteia dintre etnii a contribuit, desigur, în mod esențial nucleul stabil al populației locale și în nici un caz categoriile nou-venite, consemnate în rubricile de *Inquilini* sau *Vagi*”⁹. Prin urmare, românii nu au făcut parte din comisiile de conscriere de la 1750 (și nici mai târziu) care au atribuit fiecărei localități caracterul etnic în funcție de locuitorii stabili. Dacă românii ar fi imigrat în număr mare în Transilvania după ce regimul fanariot din Moldova și Țara Românească au înăspriț condițiile socio-economice (aceasta numai după 1730), atunci acești români imigranți ar fi intrat în categoria nou-veniților și nu ar fi putut influența caracterul deja românesc al uneia sau alteia dintre localitățile conscrise.

În schimb, rapoartele autorităților administrative din Transilvania înregistrează periodic cu îngrijorare plecarea masivă a forței de muncă din provincie spre teritoriile românești extracarpătice¹⁰.

⁷ Liviu Maior, *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, 2006, p. 15

⁸ Ladislau Gyémánt, „Etnic și social în habitatul transilvănean în lumina a două tabele centralizatoare inedite ale conscripției fiscale din anul 1750”, în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 17sq

⁹ Ibidem, p. 19sq

¹⁰ Livia Ardelean, „Aspecte ale migrației din comitatul Târnava în anii 1764-1774”, în vol. *Sabin Manuilă, istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX*, coordonatori Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, Cluj-

Chiar și împăratul Iosif al II-lea, cu prilejul primei sale călătorii în Transilvania la 1773 observa că “acești săraci supuși români, care sunt, fără îndoială, cei mai vechi și cei mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, sunt chinuți și împovărați cu nedreptăți de toată lumea, fie unguri, fie sași, așa de mult, că într-adevăr, soarta lor, când o cunoști, este foarte de compătimit și nu este decât de mirat că se mai găesc atâția din acești oameni și că n-au fugit cu toții”¹¹. După cum observă unul dintre cei mai avizați monarhi austrieci, bun cunoscător al realităților din vastul său imperiu ca urmare a numeroaselor sale călătorii de documentare și a rapoartelor solicitate, românii erau considerați a fi cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei. Remarca împăratului este una foarte importantă, aceasta cu atât mai mult cu cât suntem la puțină vreme înainte de momentul cel mai important al luptei politico-naționale a românilor din secolul al XVIII-lea (memoriul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791), care a zguduit conștiința claselor privilegiate din Transilvania, deranjând elitele maghiarilor, secuilor și sașilor prin cererile formulate și care i-ar fi adus și pe români în viața politică a principatului. Ori, aceste clase privilegiate nu doreau să piardă monopolul asupra conducerii provinciei, de aici și atacurile virulente împotriva argumenților aduse de români, între care vechimea și ponderea lor demografică erau între cele mai contestate¹².

2.1.2. “Politici” demografice și structuri etno-confesionale în Transilvania între 1700-1848

Revendicările politice ale elitei românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu erau întâmplătoare, ele constituiau reflexul maturizării mișcării de emancipare națională a românilor din Transilvania pe parcursul unui întreg secol, de la venirea Habsburgilor și intrarea provinciei în cuprinsul monarhiei dunărene a Casei de Austria. Ocupând oficial Transilvania după tratatul de pace de la Karlowitz din 1699, Habsburgii s-au confruntat, politic și militar, cu stările privilegiate ale provinciei, respectiv cu nobilimea maghiară, cu conducătorii secuilor și ai sașilor, cu toții aparținând celor 4 religii recepte (oficiale): romano-catolică, calvină, luterană și unitariană. În eforturile Habsburgilor de a anihila centrele de rezistență din Transilvania au fost alternate mijloacele pașnice cu cele dure, fiind utilizate atât soluții politico-militare cât și religioase. Încercând să diminueze puterea stărilor privilegiate din provincie, Habsburgii au dorit să le creeze acestora o “opozitie” internă, “încurajându-i” și sprijinindu-i indirect pe români¹³. Astfel, apariția imediat după 1699 a Bisericii greco-catolice unite cu Roma și mai târziu organizarea Bisericii ortodoxe, înființarea regimentelor grănicerești românești de la Năsăud și Orlat etc. au favorizat constituirea unor elite eclesiastice, intelectuale și militare românești care și-au revendicat un nou statut. Unirea cu Biserica Romei a unei părți a românilor ortodocși din Transilvania a însemnat nu doar consolidarea poziției confesiunii romano-catolice, religia oficială a Habsburgilor, în opoziție cu confesiunile reformate îmbrățișate încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către maghiari, secui și sași, dar și o șansă de ascensiune socială, intelectuală și politică pentru românii greco-catolici. Și trebuie spus, românii uniți au știut după 1700 să valorifice această oportunitate de schimbare a statutului lor pe care Habsburgii și Sfântul Scaun le-au oferit-o. Deși au acționat inițial într-un cadru strict confesional, treptat liderii Bisericii unite cu Roma, începând cu episcopul Inochentie Micu-Klein, au extins revendicările lor pentru tot corpul național, acoperind astfel doleanțele întregii națiuni române din Transilvania¹⁴.

Introducerea de către Curtea veneză a graniței militare în Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea a avut nu numai rațiuni militare, centrate pe nevoia de a închide granița monarhiei în fața Imperiului otoman, dar și profunde motivații politice: limitarea acțiunilor centrifuge ale stărilor transilvane, o mai bună concentrare a mijloacelor puterii de stat, o utilizare mai eficientă a resurselor fiscale, asigurarea ordinii publice în provincie etc.¹⁵. Se știe că la început în aceste regimente

Napoca, 1995, p. 91sq. David Prodan a demonstrat, pe baza cercetării a mii de documente din arhivele maghiare și austriece, că în secolul al XVIII-lea, la fel ca în perioada anterioară, mobilitatea populației și sensul majoritar de mișcare a fost refutabil dinspre Transilvania spre teritoriile extracarpatice, ceea ce nu exclude însă și intrările în sens invers, dinspre Moldova și Țara Românească, însă acestea au fost numeric incomparabil mai modeste față de emigrările din Transilvania. A se vedea David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, passim

¹¹ Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. 1, Cluj-Napoca, 2006, p. 26

¹² David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 86

¹³ Liviu Major, *Habsburgi și Români...*, p. 16

¹⁴ Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994, p. 69

¹⁵ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994, p. 170sq; Carl Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania, 1764-1851*, București, 1973, p. 25sq; Mathias Bernath, „Die Errichtung der siebenbürgische Militärgrenze und die Wiener Rumänenpolitik in der frühjosephinischen Zeit”, în *Südost-Forschungen*, XIX, 1960, p. 164sq

grănicerești constituite în rîndul românilor au fost acceptați doar românii greco-catolici, abia mai târziu, sub Iosif al II-lea, au fost militarizate și câteva sate ortodoxe. Oferindu-le românilor perspectiva ameliorării condiției lor, Habsburgii au pretins în schimb loialitate. Numeroase evenimente derulate în monarhie între 1700 și 1918 probează că românii au știut să aprecieze corespunzător șansa oferită de către Casa de Habsburg, oficialii austrieci apreciind în repetate rînduri nu numai calitățile ostășești ale grănicerilor români, dar și sentimentele lor profunde de loialitate față de tron, față de Austria. Probarea cu o consecvență remarcabilă a acestui loialism de către soldații români din armata cezaro-regească timp de aproape un secol și jumătate, până la destrămarea monarhiei austro-ungare la sfârșitul primei conflagrații mondiale, demonstrează cu prisosință că românii din Transilvania au fost fideli față de împărat. În timp, această loialitate față de împăratul de la Viena, jurământul de credință depus de toți cei care au fost încorporați în oastea împăratului, a lăsat urme adânci și durabile în comportamentul românilor¹⁶.

Cu abilitate, Habsburgii i-au opus maghiarilor, secuilor și sașilor pe românii din Transilvania, aceștia din urmă fiind majoritari din punct de vedere demografic dar “minoritari” din punct de vedere politic. Desigur, Viena nu a dorit să provoace schimbări politice radicale în Transilvania, de aceea nu a mers până la capăt cu susținerea revendicărilor românilor, însă a reușit să-i “șantajeze” pe liderii maghiarilor, secuilor și sașilor făcându-i pe aceștia mai docili. Prin urmare, politica Habsburgilor de a influența structura etno-confesională a Transilvaniei a avut primele rezultate palpabile la începutul secolului al XVIII-lea prin includerea în peisajul confesional din provincie a Bisericii unite. După un secol și jumătate, de la reforma religioasă de la mijlocul secolului al XVI-lea, acum s-a produs o nouă alterare a structurii confesionale a Transilvaniei prin existența după 1700 și a unor locuitori (români) de credință greco-catolică, al căror număr va crește progresiv până la 1850 (prin implicarea directă a autorităților austriece), în detrimentul celor aparținând bisericii ortodoxe.

Dar și colonizările de populații străine au fost o altă practică a Habsburgilor în sensul schimbării structurii etnice și confesionale din teritoriile încorporate ca urmare a Reconquistei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. După sașii ardeleni, următoarea mare comunitate etno-lingvistică germană stabilizată pe teritoriul României a fost cea șvăbească. Șvabii au ajuns pe aceste meleaguri în contextul mării colonizări moderne inaugurate de Habsburgi, după alungarea turcilor din Ungaria și Banat, la sfârșitul sec. al XVII-lea și la începutul sec. al XVIII-lea. Ei au fost colonizați după alte principii decât sașii și au cunoscut în timp o evoluție diferită. La fel ca în cazul sașilor, alături de șvabii germani au sosit în Banat și Partium, într-un număr mai mic, și francezi, spanioli, italieni, bulgari etc. Ceea ce este important însă este faptul că toți coloniștii se vor încadra în politica generală a Habsburgilor de consolidare a dominației politice, religioase și economice în teritoriile recent încorporate după victoria împotriva turcilor. În urma războiului cu turcii din 1716-1718, prin pacea de la Passarowitz, și Banatul a fost preluat oficial de austrieci devenind domeniu al coroanei habsburgice. În Banat au fost aduși din Apus coloniști catolici, pentru că Viena a văzut în colonizarea de germani catolici o modalitate de mărire a numărului supușilor-adeptilor imperiali și de consolidare a regimului austriac într-o zonă de la frontiera imperiului¹⁷.

Primii coloniști germani s-au recrutat din armata lui Eugeniu de Savoia (care a cucerit Banatul), fiind veterani care au primit pământ, case și alte privilegii. Colonizarea a cunoscut după 1719 un proces continuu, însă au existat mai multe momente cu o intensitate sporită, ceea ce i-a îndreptățit pe specialiști să opereze delimitarea a trei perioade principale:

1) primul val de colonizare s-a declanșat în 1722 și a durat până la războiul austro-ruso-turc din 1736-1739, fiind înființate 53 de comune (cele mai multe în jurul localităților Vârșeț și Biserica Albă; se estimează că numărul coloniștilor din această etapă se situează undeva în jurul a 35.000 de persoane.

2) colonizarea “tereziană” începută de împărăteasa Maria Terezia după 1748, care a însemnat în primul rînd îndreptarea coloniștilor germani spre regiunea mlăștinoasă de la nord-vest de Timișoara, întemeindu-se 30 de comune mari noi și întărindu-se cu coloniști 17 așezări existente; trebuie precizat că această etapă de colonizare a fost una realizată pe baza unei planificări și organizări sistematice. Coloniștii au primit ajutor de la statul austriac în vederea construcției casei, alte avantaje materiale sau/și scutiri de impozite pentru câțiva ani. Se estimează că în timpul celei de a doua mari etape

¹⁶ *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*, edited by Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Iași, 1994, p. 7sq; Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, 2004, passim

¹⁷ Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Germanii din România. Perspective istorice și demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 39

de colonizare au sosit în Banat circa 10.000 de familii, respectiv în jur de 40.000 de persoane. Majoritatea coloniștilor proveneau din teritoriile din Lotharingia, Luxemburg, Trier, Austria superioară etc. (din Lotharingia, coloniștii în proporție de două treimi erau germani și o treime francezi).

3) colonizarea "iosefină", începută de împăratul Iosif al II-lea după 1781, prin înființarea a 14 comune noi și prin consolidarea demografică, cu noi coloniști, a 13 sate existente. Numărul coloniștilor sosiți este estimat la circa 45.000 de persoane. După 1787, inițiativele de colonizare în Banat au venit exclusiv din sfera privată, fiind aduși din Germania, Boemia, Austria etc. coloniști germani ca mână de lucru calificată pentru centrele miniere, industriale și pentru orașe¹⁸.

În nord-vestul României, mai exact în zona Satu Mare, izvoarele documentare vorbesc de colonizarea unor germani încă din secolele al XI-lea, dar de o colonizare masivă și sistematică cu populație germană în mediul rural din nord-vestul țării nu se poate vorbi însă până în secolul al XVIII-lea. După încheierea păcii de la Satu Mare (1711), contele Károlyi Alexandru a primit permisiunea autorităților de la Viena să-și trimită emisari în Oberschwaben (Suabia Superioară), pentru a atrage coloniști în teritoriile din Sătmar. Astfel, în vara anului 1712 au sosit la Carei primele 100 de familii de șvabi, urmate la scurt timp de alte grupuri ce s-au stabilit la Urziceni, Căpleni, Ciumești. La scurt timp de la așezarea coloniștilor, contele Károlyi Alexandru a elaborat un regulament în care stabilea drepturile și îndatoririle coloniștilor. Majoritatea acestora erau iobagi (șerbi-țărani dependenți) și plăteau un cens pentru pământurile primite, alături de alte obligații în produse și muncă. În anii următori s-a continuat procesul de colonizare în Sătmar, nordul Bihorului și Sălajului, coloniștii șvabi venind atât din Württemberg cât și din Bavaria, Tirol etc. Nu toți cei aproximativ 9.000 de șvabi veniți în cadrul acestei inițiative private de colonizare erau agricultori, o parte dintre ei ocupându-se cu meșteșugurile casnice, atât de necesare pe domeniile feudale¹⁹. Atașamentul șvabilor bănățeni și sătmăreni față de biserica romano-catolică era extrem de profund, constituind, alături de limbă și tradiții, o componentă majoră a identității lor.

2.1.3. Confruntări interetnice în Transilvania la 1848-1849

În secolul al XIX-lea, al naționalităților, istoria a consemnat și în Transilvania prima mare confruntare violentă între etniile ce conviețuiau în provincie. Revoluția de la 1848-1849 a fost, fără îndoială, unul dintre cele mai importante momente ale istoriei moderne nu doar în istoria românilor ci și a altor popoare din spațiul central sud-est european. Până către sfârșitul lunii martie, unii lideri ai românilor au privit cu simpatie revoluția maghiară din Ungaria ce afișa o serie de principii liberale, progresiste. Înmulțirea manifestărilor exclusiviste ale nobilimii maghiare din Transilvania (Ardeal), intoleranța și intenția acesteia și a autorităților din provincie (în rândul cărora cei mai mulți erau tot maghiari) de a uni Transilvania la Ungaria au provocat din partea elitei românești primele acțiuni de protest. Pentru români, populația majoritară a provinciei, nu erau suficiente promisiunile de libertate individuală și de progres pe care le oferea cu generozitate programul revoluției din Ungaria. Românii, care nu se bucurau de reprezentare în organele legislative și executive ale provinciei, doreau, în spiritul concepției romantice despre națiune, recunoașterea limbii și a naționalității lor, drepturi egale cu ceilalți locuitori aflați în inferioritate numerică. Ori, aceasta nu se putea realiza prin includerea Transilvaniei într-o Ungarie renăscută pe structura vechiului regat feudal al Sfântului Ștefan, în care urma să existe o singură națiune și o singură limbă oficială, cea maghiară.

Elita românească din Transilvania a parcurs la sfârșitul lunii martie și în cursul lunii aprilie o perioadă de căutări și clarificări ideologice și tactice, treptat s-au schițat principalele obiective ale programului revoluționar românesc, care la prima vedere nu depășea cadrul unui legalism și reformism pronunțat²⁰. La începutul lunii aprilie, profesorul Aron Pumnul de la Blaj a redactat un manifest denumit *Proclamație*, care a fost difuzat în sute de localități din Transilvania. Documentul relua ideea recunoașterii națiunii române, enunța principii precum egalitatea, libertatea și fraternitatea pe baza cărora românii doreau să colaboreze cu maghiarii, secuii și cu sașii: „*Români...spuneți ungurilor, săcuilor și sașilor că noi îi iubim ca pre frații noștri, cu care lăcuim într-o țară. Spuneți-le cu cuvântul și le arătați cu fapta că noi îi iubim, însă e drept ca și ei să ne iubească...spuneți-le în gura mare că noi nu voim a câștiga drepturile omenimei prin sabie, ci prin legile minții sănătoase și pentru aceea ne adunăm să ne înțelegem care sunt*

¹⁸ Otto Greffner, *Populația șvabească (germană) din Banat*, Arad, 1994, passim

¹⁹ Ernst Hauler, *Istoria nemților din regiunea Sătmarului*, Satu Mare, 1998, p. 3sqq

²⁰ Liviu Maior, *1848-1849. Români și unguri în revoluție*, București, 1998, p. 49; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, p. 8

*drepturile acelea*²¹. Meritul manifestului lui Aron Pumnul, dincolo de mesajul de toleranță adresat „minoritarilor” din Transilvania care se aflau la conducerea provinciei, a fost însă acela că a impus în conștiința publică românească necesitatea convocării unei adunări naționale. În absența unor instituții politice proprii și în condițiile nereprezentării lor în Dieta principatului, adunarea națională românească ce urma să se întrunească avea un profund caracter democratic, reprezentativ.

La 2/14 mai 1848, Simion Bărnuțiu, a prezentat în catedrala din Blaj, în fața intelectualității venite la cea de a doua adunare națională, un discurs celebru intitulat „Românii și ungurii”, adevărat prolog teoretic și programatic al Marii Adunări Naționale ce s-a desfășurat în zilele de 3/15 - 5/17 mai. La această nouă întrunire au venit în jur de 40. 000 de oameni, majoritatea țărani din toate comitatele Transilvaniei. Autoritățile, care au încercat și de această dată să împiedice sau să limiteze cel puțin amploarea adunării au fost nevoite să recunoască ordinea și liniștea exemplară în care s-a desfășurat întrunirea, apreciind maturitatea națiunii române. Adunarea a depus jurământ de credință față de națiunea română, față de patrie și față de împăratul de la Viena, adoptând programul revoluției românești formulat în 16 puncte, documentul fiind intitulat *Petiția Națională*²². Programul adoptat la Blaj se înscrie prin principiile sale în spiritul concepției romantice despre stat și națiune, se aseamănă cu alte programe din cadrul revoluției democratice europene. Punctul 1 solicita independența națională a națiunii române și egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania. Se cereau apoi desființarea iobăgiei fără nicio despăgubire din partea țăranilor, libertăți economice și politice, desființarea cenzurii, învățământ în limba română de toate gradele etc. Punctul 16 prevedea convocarea unei adunări constituante a provinciei, în care să fie reprezentate toate națiunile (inclusiv românii), unde să se discute problema unirii Transilvaniei cu Ungaria.

Nesocotind *Petiția Națională*, Dieta nobiliară întrunită la Cluj la 29 mai 1848 (în care românii nu aveau nici un reprezentant ales), a decis uniunea Transilvaniei la Ungaria. Împăratul Ferdinand I, în condițiile evenimentelor revoluționare de la Viena, a sancționat decizia Dietei ardelenene, astfel că națiunii române i s-a refuzat în continuare dreptul la existență națională. În cursul verii, actele de răzvrătire ale țăranilor împotriva nobilimii s-au înmulțit, iar mișcările sociale au dobândit din ce în ce mai clar un caracter național. Nobilimea a răspuns însă prin forță, arestând și ordonând represalii împotriva țăranilor, în marea lor majoritate români²³. Intransigența nobilimii maghiare și represiunea declanșată împotriva românilor a determinat convocarea la Blaj, între 3/15 - 16/28 septembrie 1848, a unei noi adunări naționale, la care au participat circa 60. 000 de oameni, de astă dată mulți fiind înarmați. Adunarea a reafirmat programul revoluționar din mai, a accentuat anumite aspecte sociale și politice: se respingea încorporarea Transilvaniei la Ungaria și redarea autonomiei provinciei; se cerea încetarea execuțiilor militare și a represiunii împotriva celor care se opuneau autorității guvernului revoluționar maghiar etc. Proclamând ruptura cu guvernul maghiar, elita românească s-a îndreptat spre o posibilă alianță cu Austria liberală și constituțională. În memoriul redactat la această a treia adunare națională și trimis Parlamentului austriac, s-a avansat ideea constituirii unui stat românesc autonom în cadrul Austriei prin unirea Transilvaniei, Moldovei și a Țării Românești: „În nici un stat nu au obținut toate naționalitățile atât de multe garanții pentru libertatea și naționalitatea lor ca în Austria, prin hotărârile drepte, liberale ale unui înalt Parlament...Noi vrem uniunea liberă a unor popoare libere sub conducerea Austriei, liberă în interior, puternică în afară...Dar nu numai pentru noi ne rugăm, ci și pentru frații noștri din Principatele Dunărene”²⁴. Din loialitate față de Casa de Habsburg, care de un secol și jumătate susținuse indirect și urmărindu-și propriile interese cauza românilor din Transilvania, la Blaj în septembrie 1848 s-a conturat o alianță politică între revoluția românească și Austria, îndreptată împotriva revoluției maghiare conduse de Kossuth.

Românii au trecut ulterior la aplicarea în practică a principiului autodeterminării naționale revendicate în programul de la Blaj din mai 1848 prin punctul 1. S-a început astfel, pe cale revoluționară, organizarea administrativă și militară a Transilvaniei pe baze democratice. Comitetul național permanent de la Sibiu a îndrumat formarea prefecturilor și a legiunilor, organe politico-administrative și militare care trebuiau să constituie instituțiile autoguvernării naționale. În regiuni cu populație mixtă au fost cooptați în conducerea instituțiilor locale administrative și reprezentanți ai maghiarilor și sașilor.

La începutul lunii octombrie 1848, comandantul armatei imperiale din Ardeal a condamnat guvernul revoluționar maghiar și anexarea Transilvaniei la Ungaria, proclamând restaurarea regimului constituțional austriac. Se declanșa astfel războiul civil și pe teritoriul Transilvaniei, în care au fost implicați

²¹ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, vol. I, 2 martie-12 aprilie 1848*, sub redacția Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1977, p. 451-452

²² Liviu Maior, *1848-1849...*, p. 111sq

²³ Gelu Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania 1848-1849*, Cluj-Napoca, 1996, passim

²⁴ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1982, vol. II, p. 911

și românii, luptând alături de sași și de armatele austriece împotriva trupelor revoluționare maghiare. Firește, revoluționarii români nu s-au subordonat deplin, politic și militar, armatei imperiale. În Munții Apuseni, Avram Iancu a organizat un Consiliu de Război ce a coordonat administrația din zonă și rezistența militară românească împotriva invaziei armatei maghiare. Până în luna martie 1849, armata maghiară condusă de generalul polonez Bem a reușit să ocupe cea mai mare parte a Transilvaniei, cu excepția regiunilor rămase sub control austriac (cetatea Alba Iulia) sau românesc (Munții Apuseni). În teritoriile ocupate, nobilimea maghiară a declanșat o cruntă represiune împotriva revoluționarilor și țăranilor români și sași, care se opuseseră autorității guvernului maghiar. Între timp a fost inițiată contraofensiva armatei austriece sprijinită de trupele ruse aflate în Principatele Dunărene încă din vara anului 1848. De abia la mijlocul lunii iulie 1849, ca urmare a eforturilor depuse de N. Bălcescu pe lângă A. Iancu și L. Kossuth s-a semnat un „Proiect de pacificare“, iar la 16/28 iulie 1849, parlamentul Ungariei a votat legea naționalităților prin care se acordau unele drepturi națiunii române din Ungaria: folosirea limbii proprii în administrația comitatelor cu populație majoritară românească, independența bisericii ortodoxe etc. Totuși, uniunea (anexarea) Transilvaniei la Ungaria decisă prin votul dietei nobiliare de la Cluj rămânea valabilă. În scrisoarea trimisă de A. Iancu lui L. Kossuth la începutul lunii august se arată că românii ardeleni nu se pot alia cu maghiarii, însă vor manifesta o neutralitate față de confruntările acestora cu rușii și austriecii: „Văzând propunerile de pace pe care ni le-a adus domnul Bălcescu, agentul emigrației române, din partea onoratului guvern maghiar, trebuie să ne exprimăm regretul că în împrejurările actuale nu putem să dezbaterem cu frații maghiari restabilirea păcii... Totuși, pentru a vă dovedi sentimentele noastre frățești pe care le nutrim față de națiunea maghiară am hotărât să rămânem neutri față de armata maghiară, neatacând-o și apărându-ne numai în cazul că am fi atacați“²⁵. Această punte spre înțelegere și colaborare între revoluția maghiară și cea românească a fost întinsă prea târziu, deoarece la 13 august 1849, la Șiria (lângă Arad), armata maghiară a capitulat. Imediat după acest eveniment, comandantul armatei austriece a cerut românilor să depună armele, legiunile conduse de A. Iancu, aproape neînvinse până atunci de către armata revoluționară maghiară, fiind nevoite să se dezarmeze. Lua sfârșit astfel revoluția din Transilvania care a lăsat din păcate urme adânci în conștiința contemporanilor.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Desigur, confruntările românilor și sașilor cu armata revoluționară maghiară, distrugerile materiale și umane provocate satelor și orașelor de către insurgenții maghiari, tratamentul brutal aplicat românilor și sașilor civili de către forțele de ocupație maghiare, victoria armatelor austriece și rusești împotriva trupelor maghiare, reinstaurarea controlului administrației imperiale etc. au însemnat un bilanț uman și material care impresionează și care dezvăluie doar o mică parte din amploarea tragediei umane din Transilvania la 1848-1849. Asupra acestui aspect s-a scris destul de mult, cu și fără pasiune, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, încât nu mai insistăm aici în legătură cu imensitatea tragediei celor implicați direct sau indirect în evenimentele din anii 1848-1849. În funcție de situarea geografică a așezărilor față de centrele de încartiruire ale armatei revoluționare maghiare și a celor austriece și rusești, depinzând și de proximitatea sau îndepărtarea față de unele confruntări militare, satele transilvănene au avut mai mult sau mai puțin de suferit. Oricum, chiar și acolo unde bisericile nu au fost vandalizate sau distruse, gospodăriile oamenilor au fost afectate și uneori viața acestora a fost în pericol, documentele atestând adeseori numele civililor care au fost arestați, schingiuiți și asasinați. În general se acceptă ideea că în urma confruntării din timpul revoluției, preponderent româno-maghiară, s-au înregistrat peste 40.000 de morți, circa 200 de biserici arse, peste câteva sute de sate distruse și alte pagube greu de evaluat²⁶. Deși cei mai mulți istorici români susțin că în urma confruntărilor din timpul revoluției au fost uciși 40.000 de români, calculele demografice au demonstrat că în evoluția populației Transilvaniei din perioada anterioară revoluției și până la primul recensământ cu adevărat modern efectuat în provincie la 1850-1851, există un minus de circa 40.000 de locuitori care nu poate fi explicat decât prin pierderea vieții de către aceștia în cursul evenimentelor sângeroase²⁷. Aceasta înseamnă că trebuie să-i cuprindem în cifra respectivă nu numai pe români, dar și pe maghiarii, sașii, armenii, evreii, țiganii și ceilalți locuitori ai Transilvaniei care au fost victimele revoluției într-un număr mai mare sau mai mic. Totuși, cele mai multe mărturii (oficiale sau statisticile făcute de biserica ortodoxă și cea greco-catolică vorbesc de numărul foarte mare de

²⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 1101-1102.

²⁶ Liviu Maior, *1848-1849...*, p. 408.

²⁷ Ioan Bolovan, "The Demographic Impact of the 1848-1849 Revolution in Transylvania", în *Transylvanian Review*, 5, no. 4, 1996, p.128-135.

români afectați de represiunea dură îndreptată împotriva lor, iar faptul că ei reprezentau în epocă majoritatea populației provinciei ne îndreptătesc să afirmăm că din cele circa 40.000 de victime ale revoluției, cea mai mare parte (și deci nu exclusiv) o reprezentau românii. La fel de grav prin consecințele pe termen lung a fost însă și planul relațiilor interetnice, faptul că românii și maghiarii au întors spatele dialogului, acuzându-se reciproc, teama, bănuiala, neîncrederea marcând relațiile dintre cele două etnii o bună bucată de timp²⁸. Aceasta nu doar la nivelul elitelor ci uneori și la nivelul oamenilor de rând, afectând conviețuirea firească în cadrul comunităților mixte din provincie. Amintirea confruntărilor și a violențelor reciproce din timpul revoluției a marcat memoria colectivă, cenzurând adeseori opțiunile matrimoniale în cazul unor comunități mixte, perpetuând suspiciunile și neîncrederea, făcând să se mențină rezerve în ceea ce privește comunicarea interculturală.

2.2. Populația Transilvaniei în epoca statistică

2.2.1. Realități etno-confesionale între 1850-1910

Specialiștii apreciază că de la mijlocul secolului al XIX-lea putem aprecia că monarhia habsburgică (austro-ungară după dualismul din 1867) a intrat în ceea ce se numește perioada statistică. După 1850 s-au efectuat recensământuri periodice (din 1870 cu o regularitate decenală), conținutul informațiilor adunate s-a mărit, gradul de precizie al colectării datelor s-a ameliorat, personalul implicat în aceste operațiuni a devenit tot mai calificat etc. Dacă în perioada prestatistică abordată în subcapitolul anterior am arătat faptul că structurile etno-confesionale din Transilvania au fost influențate în sensul dorit de către Curtea de la Viena prin colonizări de populație (preponderent catolică), prin atragerea la unire cu Biserica Romei a românilor ortodocși etc., în secvența temporală 1850-1918 lucrurile au stat cu totul altfel. Astfel, putem anticipa conținutul acestui subcapitol, spunând că guvernele maghiare de la Budapesta au derulat după 1867 politici demografice corespunzătoare intereselor de stat, afectând structura etno-confesională a Transilvaniei.

Este un lucru știut că Ungaria, la fel ca și cealaltă jumătate a Monarhiei Austro-Ungare, a fost până la prima conflagrație mondială una din cele mai eterogene țări ale Europei, nu numai în privința naționalităților, dar și a confesiunilor. Specialiștii sunt cvasiunanimi în a aprecia că în monarhie s-au produs, între 1850 și 1910, modificări etnico-lingvistice considerabile. Peste toate aceste mutații în interiorul provinciilor, se evidențiază tendința contrară, ce rezultă în raporturile numerice ale națiunilor hegemonice din cele două jumătăți ale imperiului: în timp ce în Cisleithania procentajul germanilor scade de la 36,2% la 35,6%, cel al maghiarilor în Transleithania crește de la 36,5% la 48,1%²⁹. Această îmbunătățire considerabilă a procentajului maghiarilor a fost cauzată de trei factori: a) în primul rând, de creșterea naturală a populației, de faptul că sporul natural al maghiarilor a fost mai mare decât media pe țară; b) în al doilea rând, de participarea lor mai redusă la emigrare, comparativ cu alte etnii; c) în al treilea rând, de procesul de asimilare, care se dezvoltă într-o măsură tot mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX: maghiarizarea unei părți a populației nemaghiare, precum și a majorității imigranților.

În aceste condiții, vom constata și în privința compoziției etnice a Transilvaniei, între cele două limite temporale, modificări etno-lingvistice mai mult sau mai puțin spectaculoase, amplitudinea lor oscilând în funcție de dinamica populației, emigrare, politica economică școlară și culturală a autorităților etc. Trebuie să menționăm mai întâi că nu la toate cele șapte recensământuri efectuate între 1850 și 1910 a fost precizată explicit apartenența etnică a locuitorilor. Apoi au suferit modificări, între prima parte a intervalului și perioada dualismului, criteriile folosite de recenzori pentru denominarea etnicității. Astfel, la 1850-1851, recenzorii austrieci au inclus criteriul „neamului“, bazându-se pe libera declarație a cetățenilor. În timpul dualismului (după 1867), recensământurile efectuate de către autoritățile maghiare nu au mai înregistrat naționalitatea locuitorilor, ci numai limba maternă, înțelegând ca „limba pe care cel chestionat o vorbește mai bine și cu cea mai mare plăcere“. Acest criteriu explică de ce în rubricile recensământurilor de la 1880 până la 1910 nu mai apar evreii, armenii, țiganii etc., ei fiind incluși aproape *in corpore* în rubrica maghiarilor. Conform unei atare clasificări, ponderea populației maghiare a crescut în Transleithania, între 1880 și 1910, de la 41,2% la 48,1%, în timp ce proporția nonmaghiarilor a scăzut corespunzător, de la 58,8% în 1880, la 51,9% în 1910³⁰.

²⁸ Liviu Maior, *1848-1849...*, p. 408.

²⁹ *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III. Die Völker des Reiches*, hsg. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, 2. Teilband, Wien, 1980, p. 414

³⁰ L. Katus „Multinational Hungary in the Light of Statistics“, în vol. *Ethnicity and Society in Hungary*, ed. by Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p. 120; *Tabelul nr. 5*.

Tabelul nr. 2 Compoziția etnică a Transilvaniei între 1850 și 1910³¹

	1850*		1880		1900		1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Români	1.226.901	59.5	2.231.165	54.9	2.682.435	55	2.827.419	53.7
Maghiari	536.843	26	1.024.742	25.2	1.436.896	29.5	1.662.180	31.6
Germani	192.270	9.3	487.145	12	582.027	11.9	564.359	10.7
Sârbi și Croați	-	-	52.105	1.3	51.160	1.1	53.455	1
Rromi (Țigani)	78.902	3.8	-	-	-	-	-	-
Slovaci	-	-	25.305	0.6	29.904	0.5	31.655	0.6
Armeni	7.600	0.4	-	-	-	-	-	-
Ruteni	-	-	14.514	0.4	20.587	0.4	25.620	0.5
Evrei	15.570	0.8	-	-	-	-	-	-
Alții	4.612	0.2	224.431	5.6	69.012	1.5	95.814	1.9

* Informațiile pentru acest recensământ se referă numai la fostul principat Transilvania (Ardeal) fără Banat, Crișana și Maramureș

Din informațiile cuprinse în *Tabelul nr. 2* se poate urmări evoluția numerică și procentuală a diverselor etnii care au coabitat în Transilvania în cele șase decenii ce despart revoluția pașoptistă de prima mare conflagrație mondială. Primul recensământ postrevoluționar, cel din anii 1850-1851, a consemnat preponderența indiscutabilă a românilor în Transilvania istorică (Ardeal) (59,5%). Din același tabel se observă tendințele de evoluție ale celor trei principale etnii din Transilvania în timpul dualismului: românii au scăzut de la 54,9%, în 1880, la 53,7% în 1910, germanii au regresat și ei de la 12% în 1880, la 10,7% în 1910, în schimb, maghiarii au sporit de la 25,2% la 31,6%. Cauzele acestei creșteri rapide a maghiarilor sunt multiple, cel mai adesea invocându-se sporul natural mai ridicat al etniei maghiare, numărul mai redus al emigranților în cadrul acestei etnii și numai „într-o mică măsură” asimilarea etno-lingvistică a evreilor, armenilor și a câtorva mii de cehi, polonezi și italieni sosiți pe aceste meleaguri în „vâltoarea industrializării”. Dacă în privința ponderii mai modeste a maghiarilor în rândul emigranților se confirmă această ipoteză, pentru sporul natural mult mai consistent al maghiarilor avem rezerve. Foarte probabil că nu numai procentul ridicat al natalității maghiarilor și participarea lor mai redusă la emigrare au determinat scorul pozitiv, ci și fenomenul asimilării altor naționalități³².

Un subiect intens mediatizat și astăzi, la fel ca în trecut, este numărul românilor din regiunile predominant secuiești din estul provinciei. Un călător străin prin Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (A. de Gerando) remarca fenomenul „secuizării” elementului etnic românesc din zonă: „Azi sunt mulți săcui de religia grecească. Aceștia sunt toți valachi desnaționalizați”³³. Astfel, una din modalitățile prin care a sporit până la Primul Război Mondial numărul maghiarilor din Transilvania a fost și aceea a asimilării românilor din comitatele secuiești (Ciuc, Odorhei, Trei Scaune și, parțial, Mureș-Turda). În localitățile cuprinse actualmente în județul Covasna, românii reprezentau, la 1850, 14,1% din totalul populației, iar la 1910, doar 11,5%; între aceleași limite cronologice, maghiarii au sporit de la 82,8% la 87,5%. Confesiunile ortodoxă și greco-catolică întruneau, la 1850, 15,4%, iar în 1910, 17,3%³⁴; în aceste condiții, ajungem să constatăm că, la 1850, exista o diferență de 1,3% și în 1910 de 5,8% între ponderea românilor și a celor două confesiuni. Pornind de la premisa că religiile ortodoxă și greco-catolică se suprapun în fostul Mare Principat Transilvania aproape în totalitate cu populația românească, interpretarea datelor de mai sus ne conduce la concluzia că între 1850 și 1910 a crescut substanțial numărul acelor locuitori de religie greco-catolică și ortodoxă care s-au declarat (sau au fost înscrși) la rubrica vorbitorilor de limbă maternă maghiară. În registrele de stare civilă din zonă sute și mii de nume de familie ale „secuilor” au rezonanță românească: Bokor, Dancs, Niczuj, Koszta etc. sau

³¹ Calcule făcute pe baza: *Recensământul din 1850. Transilvania*, coord. Traian Rotariu, [București], 1996; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I kötet; A Magyar Korona országában az 1881. év elején...*, II kötet; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I kötet*; I. I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică, vol. II, secolul al XIX-lea-1914. Transilvania*, București, 1987

³² Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Transylvania in the Modern Era. Demographic Aspects*, Cluj-Napoca, 2003, p. 180.

³³ Apud Sabin Opreanu, *Terra Siculorum. Contribuțiuni privitoare la românii din ținutul săcuilor*, Cluj, 1925, p. 34; același autor a analizat fenomenul în timp, confirmând observațiile lui A. de Gerando; cf. Sabin Opreanu, *Săcuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927.

³⁴ Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye népszámlálási adatok 1850-1992 között*, Budapest, Csíkszereda, 1998, p. 6-7.

au nume traduse: Virág (Florea), Kedves (Dragu) etc., ceea ce demonstrează că o bună parte a populației secuiești este de origine română.

Pentru localitățile din actualul județ Harghita, situația etno-confesională se prezintă în felul următor: la 1850, românii reprezentau 8,5% din totalul populației, iar confesiunile ortodoxă și greco-catolică 8,8%, deci diferența este neglijabilă. În schimb, la 1910, raporturile sunt schimbate: românii constituiau 6,1%, iar cele două confesiuni 8,9%³⁵; deci, aproape 2,8% din locuitori s-au declarat maghiari, deși aparțineau prin credință celor două religii specifice românilor. Din datele menționate anterior, se poate aprecia că, până la mijlocul secolului al XIX-lea, asimilarea românilor de către secui s-a derulat mai lent, dovadă că la 1850 avem o diferență relativ mică între etnie și cele două confesiuni. După 1867, maghiarizarea s-a accentuat, zona secuiască pretându-se foarte bine la scopurile urmărite de guvernanți. Rezultă foarte clar existența unui segment de populație de limbă maghiară, dar cu „credințe“ specific românești, ceea ce nu se poate explica decât prin faptul că respectivii locuitori sunt români secuizați fie la prima, fie la a doua generație. Demonstrația impecabilă a lui Ion I. Russu, pe baza unei cercetări minuțioase a habitatului din zonă, a bibliografiei existente și a manuscriselor referitoare la tema abordată, reprezintă o contribuție extrem de valoroasă la clarificarea problemei „secuizării“ românilor în epocile medievală și modernă³⁶. Asimilarea românilor din zonă s-a făcut până la un punct spontan, natural, prin căsătoriile mixte, dar după 1867 procesul a cunoscut o clară direcționare ca urmare a politicii demografice a autorităților maghiare.

O altă modalitate prin care autoritățile de la Budapesta au încercat să influențeze compoziția etnică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX o constituie colonizările de țărani maghiari sau de populații străine în diverse zone ale provinciei. Este adevărat că aceste colonizări au avut și o motivație economică reală, însă, indiscutabil, ele s-au făcut și cu o motivație politică, slujind intereselor generale ale claselor conducătoare din Ungaria. Unul dintre cei mai constanți teoreticieni ai politicii de colonizare în Ungaria dualistă, Beksics Gusztáv, autor al mai multor lucrări consacrate problemelor politice, economice și demografice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, constata nu numai că trebuie mărit numărul maghiarilor, dar și că ei trebuie „repartizați“ mai judicios pe cuprinsul țării, iar mijlocul principal al acestei repartizări este colonizarea. După 1894, politica de colonizare a trecut sub controlul Ministerului Agriculturii, care primea anual sume însemnate. Susținerea de către stat a coloniștilor demonstrează clar caracterul politic al acestei acțiuni. Este simptomatică în acest sens atenția sporită acordată colonizărilor în zonele de luncă ale Mureșului și Someșurilor, pentru întărirea elementului etnic maghiar din Câmpia Transilvaniei și stabilirea unei legături solide între secui și ungurii din Câmpia Tisei, prin fortificarea „insulelor“ răzlețe maghiare din zonă. De altfel, Darányi I., ministrul agriculturii, declara răspicat la 1900 că rostul colonizărilor în Transilvania nu poate fi altul decât cel politic: „Ideea conducătoare a colonizării trebuie să fie aceasta, ca populația maghiară să fie întărită acolo unde se află în minoritate, deoarece aceasta este de un interes mare de stat și național... În astfel de împrejurări, instinctul de conservare poruncește – și aceasta e numai o apărare proprie – ca în părțile ardelene să întărim populația maghiară, pe calea colonizărilor făcute din partea statului. Dacă fixăm acest scop colonizărilor din viitorul cel mai apropiat și ne silim a-l realiza corect și cu toată grija, atunci milioanele întrebuițate vor aduce dobânzi bogate pentru statul maghiar fortificat“³⁷. Cei câțiva zeci de mii de coloniști maghiari, ceangăi, slovaci, germani etc. așezați în Transilvania nu au schimbat radical structura etnică a populației provinciei, însă au contribuit statistic la mărirea ponderii vorbitorilor de limbă maghiară.

Oficialitățile erau conștiente de faptul că o asemenea creștere nu era numai rezultatul unei emigrări mai reduse a maghiarilor și al unei natalități sporite, comparativ cu celelalte naționalități. De altfel, slovacii și rutenii au cunoscut o rată brută a natalității – și implicit a sporului natural – superioară celei a populației maghiare, însă proporția lor în teritoriile în care locuiau a scăzut între 1850 și 1918. De aceea, guvernul de la Budapesta a acordat o destul de mare atenție politicii demografice la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Firesc, s-a solicitat în primul rând sprijinul Oficiului Central Regal de Statistică, instituție înființată în anul 1867, sub conducerea reputatului demograf Keleti Károly. Prin dispoziția nr. 4.795/902 din 22 august 1903, Khuen-Héderváry Károly (primul-ministru al Ungariei) a însărcinat Oficiul Central de Statistică din Budapesta cu pregătirea operațiunilor necesare colectării datelor privind frontiera lingvistică maghiaro-slovacă și cea maghiaro-română. Urmău să fie efectuate investigații complexe în privința limbii materne (mai corect a et-

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ion I. Russu, *Românii și secuii*, București, 1990, p. 19sq

³⁷ Apud Ștefan Manciualea, *Câmpia Transilvaniei*, București, 1944, p. 126sq

niei) în mii de sate mixte situate în zonele locuite de maghiari, slovaci și români, pentru a se confrunta datele din recensământuri cu situația existentă la fața locului. Vargha Gyula, directorul Oficiului Central de Statistică, îl asigură, la 14 decembrie 1905, pe primul-ministru al Ungariei că „se va strădui, cu toată forța și competența sa, ca lucrările referitoare la frontierele lingvistice, în conformitate cu intențiile Excelenței Voastre, precum și în interesul reușitei proiectatei acțiuni de salvare națională care are o mare importanță, să fie cât mai riguros executate”³⁸. Lucrările din cadrul acțiunii „frontiera lingvistică” s-au desfășurat pe parcursul mai multor ani, fiind alocate sume importante. Fără îndoială, informațiile demografice rezultate de pe urma anchetei coordonate de Oficiul Central de Statistică au stat la baza multor măsuri luate de către guvernul maghiar în anii premergători războiului.

Tabelul nr. 3 Evoluția numerică a românilor, maghiarilor și germanilor din orașele transilvănene* între 1850 și 1910³⁹

Naționalitatea	1850		1910	
	Număr	%	Număr	%
Români	40.394	30.1	83.227	23
Maghiari	48.809	36.4	219.235	60.8
Germani	39.973	29.8	56.386	15.6
Alții	4.993	3.7	1.950	0.6
Total	134.169	100.0	360.798	100.0

* Informațiile se referă numai la fostul principat Transilvania (Ardeal) fără Banat, Crișana și Maramureș

Tabelul nr. 3 întărește constatările istoriografiei mai vechi ce aprecia că, până la începutul jumătății a doua a secolului al XIX-lea, orașele Ardealului aveau majoritar o structură etnică românească și germană (nu atât nucleul medieval al orașelor ardelenene, ceea ce era cunoscut îndeobște ca *intra muros*, ci tot ceea ce a însemnat teritoriul urban modern). Într-adevăr, cele două etnii reprezentau la 1850 aproximativ 60% din totalul populației urbane. La cealaltă extremitate cronologică a studiului nostru, anul 1910, situația este schimbată radical: maghiarii constituie circa 60% din populația orașenească a Transilvaniei, în timp ce românii și germanii aproape 39%. Bineînțeles, modificarea atât de profundă în 60 de ani a raporturilor etnice din orașele transilvănene nu a fost deloc rezultatul unui proces firesc, natural, de creștere a populației maghiare, ci mai degrabă consecința unui fenomen complex de asimilare a celorlalte naționalități, fenomen încurajat după 1867 de către guvernarea de la Budapesta. La maghiarizarea orașelor au contribuit, în afară de asimilarea burgheziei germane născute acolo, așezarea și maghiarizarea evreilor. Acest proces, spontan și natural până la un punct, a fost accelerat de guvernul maghiar și de cercurile naționaliste. Cu cât se urca pe piramida structurii sociale, cu atât mai mare era procentajul maghiarilor și al nou-asimilaților. Majoritatea burgheziei industriale și comerciale, dar și o importantă parte a burgheziei mijlocii (inclusiv a intelectualității) erau formate din asimilați. Scăderea drastică a ponderii populației germane în mediul urban, de la 29,8% în 1850, la 15,6% în 1910, nu se explică numai prin asimilarea etno-lingvistică a unei părți a burgheziei germane. Trebuie menționat și faptul că o bună parte a populației germane orașenești a fost afectată serios din punct de vedere economic după Revoluția Pașoptistă. La începutul anului 1852, guvernatorul Transilvaniei a dat o instrucțiune ce înlătura unele abuzuri și monopoluri ale corporațiilor de meseriași, preponderent germane. De asemenea, legea din 1860 privind libertatea exercitării meseriilor a dat o grea lovitură breslelor, deși ele vor fi desființate numai în 1872. În aceste condiții, în care își făcea loc tot mai mult industria mare de fabrică, meșteșugurile tradiționale săsești au decăzut și foarte mulți germani din orașe au emigrat fie în România, fie în America. Înainte am remarcat ponderea mai mare a emigranților germani decât media lor în ansamblul populației provinciei, foarte mulți emigranți germani provenind din mediul urban, locul lor fiind luat mai ales de evreii imigrați din Galiția și Rusia, care au acceptat limba și cultura maghiară. Este semnificativ în acest sens faptul că la 1910, în rândul celor 360.798 de locuitori ai orașelor, un număr de 26.429 de persoane (peste 7% din totalul populației urbane) aparțineau confesiunii izraelite (mozaice), deci erau evrei, însă din punct de vedere etnic ei au fost încadrați la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară, sporind astfel artificial proporția populației maghiare⁴⁰.

³⁸ Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, Fond *Miniszterelnökség*, K 26-1909-XXV-181, f. 51.

³⁹ Calcule făcute pe baza: *Recensământul din 1850...*; *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, XLII kötet

⁴⁰ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 210

În privința populației urbane românești, constatăm, numeric, o dublare a ei între 1850 și 1910 (de la 40.394 la 83.227), deși procentual ea înregistrează o diminuare, de la 30,1% în 1850, la 23% în 1910. Cauzele unei atare realități demografice sunt multiple, noi ne vom opri însă numai la două. Așa cum s-a observat, în orașe, populația românească a avut un excedent de natalitate mai redus decât toate celelalte naționalități. De asemenea, încă din epocă, s-a sesizat o mai mare reticență la populația rurală românească de a emigra spre orașe. Acestei tendințe i se atribuie o explicație psihologică, un conservatorism mai pronunțat al țaranului român: „În toată monarhia nu este un al doilea popor care să țină mai mult la familia și satul său cum ține românul. Alipirea de casa părintească și de satul natal... aduce după sine o mulțime de scăderi și pierderi economice. Ani de zile stau fabricile printre români, fără ca sătenii de prin apropiere să se angajeze. Pierderile pe teren economic sunt compensate din punct de vedere național: satele ni-au rămas curate...”⁴¹. A devenit aproape o axiomă formula că țaranii români nu prea își lăsau copiii să învețe la oraș o meserie, de teama înstrăinării lor morale și etnice.

Tabelul nr. 4 Structura religioasă a Transilvaniei între 1850 și 1910⁴²

Religia	1850*		1880		1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Ortodocși	637.800	30,9	1.504.049	37	1.804.572	34,3
Greco-Catolici	648.239	31,5	941.474	23,2	1.247.105	23,7
Reformați	295.723	14,4	510.369	12,6	695.127	13,2
Romano-Catolici	219.533	10,6	716.267	17,6	992.726	18,9
Evangelică	198.774	9,6	220.779	5,5	263.120	5
Unitarieni	46.008	2,2	55.492	1,4	68.759	1,3
Mozaici	15.668	0,8	107.124	2,6	183.556	3,5
Alte religii	-	-	4.953	0,1	4.687	0,1

*Informațiile se referă numai la fostul principat Transilvania (Ardeal) fără Banat, Crișana și Maramureș

Fără a înregistra mutații majore între Revoluția de la 1848-1849 și Primul Război Mondial, compoziția confesională a populației Transilvaniei dezvăluie aspecte interesante privind dinamica demografică și chiar tendințele manifeste în privința evoluției structurii etnice din provincie. În cele ce urmează, ne vom referi nu atât la confesiunile cu un număr restrâns de credincioși, situat sub 2%, unele din ele nefiind consemnate distinct la toate recensământurile (de exemplu, confesiunea armeano-catolică), cât mai ales la principalele religii din Transilvania: ortodoxă, greco-catolică, reformată, romano-catolică și evanghelică. O primă constatare generală se referă la faptul că religiile asociate cu etnia românească (ortodoxă și greco-catolică) au cunoscut fie un declin procentual fie o creștere mică între 1850 și 1910, în vreme ce unele confesiuni specifice maghiarilor (reformată și romano-catolică) s-au situat pe un trend ascendent. Astfel, ponderea ortodocșilor din Transilvania s-a diminuat, de la 37% în 1880, la 34,3% în 1910, iar cea a greco-catolicilor a crescut ușor de la 23,2%, la 23,7%. În spiritul suprapunerilor etno-confesionale, remarcăm paralelismul între confesiunea evanghelică (luterană), care a scăzut de la 9,6% în 1850, la 5% în 1910, și etnia germană, aflată în declin de la începutul intervalului pînă în anul 1910. La maghiari însă, „corespondența” dintre religie și naționalitate este puțin mai complicată, deoarece ei aparțineau aproape în exclusivitate la trei confesiuni: reformată, romano-catolică și unitariană. Toate cele trei confesiuni înregistrează între 1850 și 1910 un proces constant de sporire numerică și procentuală, cel mai vizibil și consistent spor fiind la religia romano-catolică. O creștere notabilă sesizăm și în privința religiei mozaice, mai ales între 1880 și 1910 când cifrele din *Tabelul nr. 4* acoperă toată Transilvania, ponderea acestei confesiuni urcând de la 2,6% la 3,5%, ceea ce reflectă și așezarea masivă în provincie a evreilor în timpul dualismului, după emanciparea lor politică și civilă.

2.2.2 Românii din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea: între istorie și demografie

Memorandul din 1892, înaintat împăratului Franz Iosif I de către reprezentanții românilor într-o delegație impresionantă (circa 300 de personae) a reprezentat, indubitabil, cel mai important act

⁴¹ Ioan Russu-Șirianu, *Românii din statul ungar (Statistică, etnografie)*, [Arad], 1904, p. 253 sq.

⁴² Calcule făcute pe baza: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején...*, II kötet; Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, Fond EOKL, F 551; I.I.Adam. I.Puşcaş, *Izvoare de demografie ...*

politic din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. În acea perioadă s-au produs mutații majore în sfera strategiei și a ideologiei mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni, astfel că și Memorandul se resimte de pe urma acestor noi orientări. În opinia unora dintre cei mai avizați specialiști ai problematicii, ideologia Memorandului s-a identificat până la un punct cu tribunismul, curent ce-și propusese să difuzeze o nouă direcție în spiritul public transilvănean. Pe un asemenea filon și pornind de la premisa că *numărul e temeliea valorii noastre*, tribunismul a militat pentru reconsiderarea atitudinii elitei față de popor, pentru o acțiune culturală menită să ridice, sub aspect cultural, economic și politic, nivelul claselor populare, spre a valorifica politic potențialul ce îl oferă aceste categorii⁴³.

Istoriografia românească a relevat nu numai caracterul novator dar și cel democratic al actului de la 1892. Elaborat de către fruntașii mișcării de emancipare națională a românilor, Memorandul a supus unui amplu și virulent rechizitoriu politică promovată de guvernele de la Budapesta, după 1867, politică ale cărei consecințe s-au răsfrânt negativ și asupra celorlalte naționalități: „Aceeși pozițiune ca Români o au și concetățenii noștri germani, precum și cei slavi în statul ungar, aceleași resoane [rațiuni– n.n.] de stat cer ca să se țină seamă de interesele lor legitime. Azi, ca totdeauna, convinși că numai prin o sinceră înfrățire a popoarelor se poate asigura pacinica dezvoltare a patriei noastre, Românii stăruie în dorința, ca în formă legală, și prin concursul factorilor competenți sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră, astfel ca să se asigureze drepturile odată câștigate și să se țină seama de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot⁴⁴. Prin urmare, Memorandul este rezultatul firesc al acțiunii majorității, confruntată cu deposedarea de unele drepturi și libertăți și supusă unei politici constante de alterare a identității etno-lingvistice.

Debarasat de un istorism excesiv care i-ar fi putut îngreuna lectura, Memorandul înclină balanța argumentelor și condamnă politica de asimilare dusă de autorități de pe alte poziții. Între acestea, pe un plan deloc neglijabil, s-a situat perspectiva demografică. Astfel, din chiar textul documentului, înaintat în primăvara anului 1892 împăratului Franz Iosif, rezultă cât se poate de clar motivarea renunțării la foarte multe exemplificări de ordin istoric: „Chiar dacă Români n-ar avea nici un trecut istoric și astfel nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretențiunile lor, chiar și numai faptul că ei sunt, voesc cu toată hotărârea și pot mult în anumite împrejurări e destul motiv politic spre a determina pe orișicare guvern să țină seamă de interesele lor legitime⁴⁵. Or, așa cum s-a remarcat cu multă pertinență, această viziune semnifica practic „renunțarea la dreptul istoric în favoarea celui natural, creșterea normală a argumentelor provenind din arsenalul principiului majorității⁴⁶.

Premeditat sau conjunctural, însă de fiecare dată corect înfățișat, apelul la demografie, respectiv la numărul majoritar al românilor din Transilvania, vine să confere mai multă greutate memoriului fruntașilor mișcării de emancipare națională. Astfel, în cuprinsul Memorandului, am identificat cel puțin 15 fragmente din care se poate observa cât se poate de clar invocarea principiului majorității demografice în sprijinul revendicărilor expuse. Aspectele demografice sunt invocate constant pe parcursul Memorandului pentru a evidenția, o dată în plus, injustețea menținerii românilor într-o stare de inferioritate pe pământul, unde ei reprezentau cel mai vechi și cel mai numeros element etnic. În același timp, apelul la argumentul demografic are și o semnificativă componentă ideologică democratică, în acord cu tendințele doctrinare moderne prezente și în cadrul altor mișcări de emancipare națională din spațiul central și sud-est european. Fără îndoială, Memorandul a fost un avertisment de care nu au ținut seamă guvernanții de la Budapesta, el anticipând astfel desprinderea Transilvaniei la sfârșitul Primului Război Mondial de Ungaria, pe baza aplicării principiului la autodeterminare de către populația majoritară în acele teritorii.

Concluzii

La finalul acestor rânduri referitoare la câteva probleme semnificative ale populației Transilvaniei de-a lungul a aproape unui mileniu se poate foarte bine concluziona, așa cum a constatat cu pertinență un specialist al istoriei provinciei, că „Transilvania nu a fost o țară curat daco-romană

⁴³ Nicolae Bocșan, „Ideologia politică a Memorandului“, în vol. *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992, p. 262; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 16; Gelu Neamțu, „Precursorii memorandului“, în *Istoria României. Transilvania, vol. II (1867-1947)*, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1999, p. 425 sq; mai nou la Vlad Popovici, *Tribunismul (1884-1905). Ideologie și acțiune politică, direcții culturale și angajament social*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2008.

⁴⁴ *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, vol. I, Cluj, 1933, p. 43.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁴⁶ Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, București, 1992, p. 176.

sau românească de-a lungul veacurilor și nici nu putea să fie, deoarece era un loc de ispititoare abundență și de trecere a oștilor. S-au așezat în ea mereu mai multe neamuri, în chip pașnic sau violent – sciți, celți, sarmați, romani, goți, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, secui, sași, cavaleri teutoni, alți germanici, evrei, țigani, sârbi, croați, ruteni, armeni etc. – dar de aproape două milenii romanitatea și românitatea i-au conferit personalitate distinctă și i-au trasat esențialmente destinul⁴⁷. Au încercat, până la unirea Transilvaniei cu România în 1918, atât regii maghiari, împărații Habsburgi cât și guvernele de la Budapesta să-i altereze caracterul preponderent românesc și ortodox. Parțial au reușit, fiindcă în Evul Mediu o bună parte a elitelor nobiliare românești au îmbrățișat mai întâi religia romano-catolică și apoi pe cea reformată calvină; după 1700, prin unirea cu Biserica Romei a unei părți a românilor ortodocși s-a mai „colorat” compoziția confesională a Transilvaniei. Colonizările de populație din Evul Mediu și până în epoca modernă nu au anihilat preponderența etnică românească, însă au reușit să diminueze procentul românilor din provincie, care nu au scăzut însă niciodată sub 53%. Într-adevăr, ceea ce s-a petrecut la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, respectiv exercitarea într-o formă democratică a dreptului la autodeterminare națională de către populația majoritară a Transilvaniei a conferit unirii acestei provincii cu România durabilitate și legitimitate. Decizia Conferinței de pace de la Paris de a recunoaște oficial și internațional unirea Transilvaniei cu statul român avea în vedere în primul rând acceptarea unei realități geopolitice bazată pe o clară majoritate demografică a românilor în teritoriile ce și-au decis prin plebiscit apartenența statală.

În ceea ce privește relațiile interetnice din Transilvania după 1918, ele au cunoscut evoluții sinuoase, marcate și de existența regimurilor autoritare și totalitare din secolul recent încheiat, și de efectele celui de Al Doilea Război Mondial care a însemnat în privința raporturilor umane româno-maghiare un pas înapoi. Violențele și distrugerile înregistrate în acei ani nu au avut un efect benefic asupra memoriei colective, fiind nevoie de mai multe decenii și de revenirea la democrație pentru ca între cele două etnii să se reinstaureze pe deplin încrederea reciprocă, să aibă loc conviețuirea pașnică. Astăzi, lucrurile cunosc o evoluție pozitivă, fapt atestat și de creșterea graduală a căsătoriilor mixte din Transilvania⁴⁸. Privirea istorico-demografică din aceste pagini ale studiului nostrum, ca și alte analize de acest gen trebuie, credem noi, să ofere atât politicianilor cât și oamenilor obișnuiți, tuturor cetățenilor, informații și soluții pentru epoca prezentă. În secolul XXI în care trăim, în România dar nu numai, este nevoie să asigurăm o deplasare a accentului conceptului de toleranță dinspre social-politic spre sfera relațiilor interumane pentru că în secolul XXI, conceptul de toleranță se dovedește insuficient, limitat. Astfel, e nevoie de o trecere de la coexistența tolerantă la o colaborare activă (mutația cea mai semnificativă trebuie să fie înlocuirea expresiei “Eu tolerez...” cu cea “Eu respect”). Aceasta înseamnă în primul rând cunoașterea trecutului, și abia apoi trecerea la acțiunile practice și pragmatice. Firește că într-o asemenea perspectivă educației tinerilor dar și celei a adulților îi revine o misiune extrem de importantă pentru ca majoritatea să înțeleagă cu adevărat problema minorităților în sensul acceptării și sprijinirii afirmării identității etnice a acestora prin protejarea culturii, religiei, educației și a limbii acestora. De aceea, atât statul cât și societatea civilă trebuie să se implice în combaterea discriminării și eliminarea oricărei forme de extremism, șovinism, antisemitism sau separatism teritorial, în susținerea diversității culturale și încurajarea dialogului interetnic, dezvoltarea multiculturalismului civic din perspectiva apartenenței la identitatea europeană. Tot atât de adevărat însă este și faptul că și minoritarii trebuie să-și dorească să accepte și să consolideze diversitatea multiculturală, să respecte majoritatea în mijlocul căreia trăiește și să fie loiali statului a cărei cetățenie o adoptă.

⁴⁷ Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a doua, Cluj-Napoca, 2003, p. 16

⁴⁸ Horváth István, „Căsătorii mixte româno-maghiare în Transilvania în perioada 1992-2002”, în vol. *Căsătorii mixte în Transilvania, secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Arad, 2005, p. 285sq